

A HARMADIK BIRODALOM IRODALMI ARCA

A HARMADIK BIRODALOM merész kezdeményezései sorában, amelyekkel a liberális Németország hagyományait felszámolni s egy új állami, gazdasági, szellemi rendet kialakítani törekszik, a kultúra körébe vágó kezdeményezések kétségkívül a legmerészebbek közé tartozók. Első esetben történik meg talán a népek történetében, hogy az államhatalom egy nagy nemzet teljes kultúrtevékenységének irányítására vállalkozik s az egész szellemi életet a népközösséggel szemben egyetemesen kötelező felelősség tudatával áthatni kíséri meg. Hogy a forradalmak sohasem értek meg a politika szűkebb területén, hanem az idők láza a művészet és tudomány tereumát is meg-megborzongatta — közismert történelmi tény, amelynek példáit felesleges felsorakoztatnunk. Minden forradalom gyökerei szellemi átalakulásokba nyúlnak vissza s így a forradalom kultúrája rendszerint már a forradalom előtt adva van: a gyakorlat csak az eszmék végső konklúzióit vonja le. Ami a nemzeti szocialista forradalom Németországának életében új és meglepő, az, hogy a kormányhatalom nem éri be a forradalmi élmény önkénytelenül és esetlegesen adódó tudományos és artistikus kifejeződéseivel, hanem teljes céltudatossággal a szellem egész életének forradalmosítására tör s a „totális forradalom“ alapgondolatából kiindulva tudomány- és művészetpolitikai intézkedések és hivatalos állami szervek egész sorával igyekszik valamennyi kultúra-teremtő tényezőt a birodalom érdekeinek szolgálatába állítani.

A „totális forradalom“ gondolata, amely szerint „politikum, szellemiség és biológiai alkat egymástól elválaszthatatlanok és kölcsönösen egymásra vonatkoztatandók“, az idegen számára legkülönösebb eredményeket a kultúra valamennyi területe közül az irodalmi életben hozott. A nemzeti szocialista szervező és irányító munka iratai nem győzik hangsúlyozni, hogy a szellemi élet legszuggesztívabb, legszélesebb hatáslehetőségekkel bíró ága ez: „Lebensmacht“ a szó valódi értelmében, amelynek orientációi nemcsak egyének, hanem népek sorsát is érintik. „Az irodalom“, olvassuk egy vitairat lapjain, „a leghatalmasabb eszközök egyike a népek sajátos faji jellegének gondozására és fejlesztésére, de egyben megrendítésére és kioltására is. A költészet érzelmi élményeket tud kiváltani, rendező impulzusokat kelt minden hallgatójában vagy olvasójában s a népek érzelmi életét épügy fejlesztheti a fajra előnyös, minden értékes emberi kész-

séget fokozó módon, amint azt sivárrá és erőtlenné tenni is módjában van. Nemzeti kincs, amelyet óvni kell.“ Hogy napjainkban a Harmadik Birodalom földjén minden más kultúrállamnál nagyobb szerepet játszik az irodalompolitika, a fentebbi okfejtésben leli magyarázatát: az irodalom életformáló erejének és értékének elismeréséből folyik, hogy az államhatalom ez erő irányítására s ez érték óvására jogot formál. A mai német irodalmi viszonyok alakulására természetesen ez az államhatalmi beavatkozás döntő fontosságú.

I. ÁLLAPÍTSUK MEG mindenekelőtt: a nemzeti szocializmus történelmi távlatából a világháború utáni évek az egész német történelem fejlődésgörbéjében a legmélyebb hullámvölgynek tetszenek, oly fokú dekadenciának, amely „bizonyára örök szégyene marad a német népnek“. Nincs program-tanulmány, amelyben nem a múlttal való leszámolás gondolata adná a vezérszólamot, sőt a „leszámolás“, az utóbbi évtizedek kultúrájának velőkig ható világnézeti, erkölcsi és esztétikai analízise valósággal külön műfajt képvisel már az idevonatkozó irodalomban. A weimari Németország irodalma, olvassuk minduntalan, nemzetileg gyökértelen, a világnézettelenség vizenyőivel telített, főleg sexuális irányban teljesen erkölcstelen és romboló hatású, egyúttal azonban merő szép-lélek irodalom is, amelynek a kor problémáihoz semmi köze; a maga kiáltó negatívumaival párját ritkító talaja a marxizmus eszméjének. Van író, aki nem habozik leírni: „az új Németország az entellektüellek ellen jött létre“ s az irodalomban testet öltött közszellem kiirtását tekinti a Harmadik Birodalom első feladatának. Általában, mint minden téren, az esztétika síkján is a német alaposág és teoretikus készség egész fegyvertárát mozgósítva látjuk a liberalizmus korában megdönthetetlennek vélt dogmák ellen. Áll a harc s nemcsak fanatikusok és dilettánsok vesznek benne részt, hanem csiszolt elméjű gondolkodók s rutinos művészek is. Logikus érvelésük és szilárd meggyőződésük előtt nem egyszer nehéz az idegennek is közömbösnek maradni.

A leghevesebb harc kétségkívül a l'art pour l'art, az írói szabadság, az autonóm művészet s az esztétikai értékek érdek-felettsége: e szorosán egymásba kapcsolódó normatív alapfogalmak körül dül, amelyek a programirodalom felfogása szerint elméletileg sem helytálló, gyakorlati következményeikben pedig a szellemi élet teljes válságához vezettek. Mintha a századvégi szabadelvűség minden ördöge rajtuk át rontott volna a német irodalomra. A cikkek és brosrák egyöntetű véleménye, hogy a minden mértéket meghaladó én-kultusz, a destruktív eszméssel való kacérkodás, a nemzeti felelősségtudat hiánya s a százados világnézeti és erkölcsi értékekkel való szakítás egyaránt a fentebbi elvek leple alatt történt. De ugyaninnen ered az irodalom szociális értékelésének tragikuma is. Az írók a „céhbeliség“, a formai szempontok túltengése, az artisztikus játékok s az entellektüellesdi természetes következményeként lassan elszakadtak minden más közösségtől s így a közönségtől is s a saját maguk építette tour d'ivoire mintegy hermetikusan zárta el őket szélesebb körök érdeklődésétől. A tömegek ízlésének elsekélyesedése és eltávolodása így már

a l'art pour l'art gondolatának fölmerültével adva van. Ezt elpanaszolják valódi írók is, mint az anyai ágon magyar származású, budapesti születésű E. E. G. Kolbenheyer, a Paracelsus-trilógia neves szerzője (Unser Befreiungskampf und die deutsche Dichtkunst), elpanaszolja beszédeiben és Signale der neuen Zeit c. kötetében a propagandavezető Goebbels, de a viták nagy átlagukban nem is az akadémikus stílus hangjait ütik meg. Vermesebb résztvevők nem riadnak vissza a részletek, a nagyon is rikító és disszonáns esetek felsorolásától sem s kitergetik a weimari évek szellemi életének szinte minden szennyesét. Az írók árulásával beállott helyzetet legsötétebb színekkel Rosenberg Alfréd, a Mythus des XX. Jahrhunderts szerzője ecseteli „Mocsár“ (Sumpf) című könyvében, amely egyike a „Novemberdemokratie“ szelleme ellen írt legkegyetlenebb iratoknak. Vad összevisszaságban kapjuk e két és félszáz oldalas kötetben a „kultúrátlanok okmányait“ (Urkunden der Unkultur), regények, novellák, versek, tanulmányok, újság- és magazincikkek idézeteit és pedig a négerkultusztól és dzsessz-örülettől az Emberi Jogok Ligájáig és a Pen Klubig, a Kurfurstendamm nemi eltévelyedéseitől a német kultúra elzsidósodásáig, a Happy Hallelujah-hoz s a keresztrefeszítés brémai revüoperettjéhez hasonló vallásellenes merényletektől a gangszter-istenítésig. A kard másik éle itt is a hiányokat, negatívumokat éri: a faj, nép, nemzet „labilis eszmék“ gyanánt való szétszedését, a „nincs ostobább eszmény, mint a hős“ tételét, a tiszta nemi élet kigúnyolását stb., amelyekről szintén pontosan megjelölt kútfők adatai vallanak. Ez az a szellem, halljuk a vádat, amely a liberalizmus égisze alatt elhatalmasodhatott s amelyben Németország fuldokol; a kor hangzatos elveit így szemléltetik gyakorlati következményekben valóra váltva négy év történelmének glosszái. A Harmadik Birodalom „fekete listája“ e liberális irodalom reprezentatív alkotásairól, a népkönyvtárak megtisztítását célzó intézkedései, sajtótörvénye s a berlini nemzeti szocialista ifjúság 1933 májusában rendezett tüntetése, amellyel kapcsolatban a marxista és pornográf iratokat máglyán égette el — végeredményben egyaránt a fentebb jellemzett szemlélet természetes következménye.

Ma, mint azt a birodalmi kancellár ezév szeptember 11.-én Nürnbergben a „zsidó-bolsevik művészetrontók“ ellen mondott beszéde is igazolja, a harc még egyre tart, bár inkább csak propaganda jellegű s a közvélemény ébrentartása mellett legfőljebb csak az extrém művészi irányok megsemmisítését célozza.

A preventív szempontokból folytatódó irodalmi propaganda mellett mind szélesebb teret kap a vitairatok lapjain egy új és időszerűbb motívum: a szellemi barbárság vádja ellen való tiltakozás, amelyet a Harmadik Birodalom uralkodó felfogása a régi Németország emigrált művészeitől és tudósaitól származtat. A forradalom híveinek kezében, akik a mai helyzetet „egy új biológiai embertípus“ diadalmának látják, e vád ellenében két kérdés szolgál ütőkártyául, amelyeket az emigráltak mellének szegeznek: „Vájjon aki elragadtatással ült minden orosz ágens lábainál, aki a polgári szellem kiirtásáról tartott módszeres előadást, kívánhat-e magának a nemzeti államtól gondolatszabadságot?“

— hangzik az egyik. A másik pedig még jellemzőbb: „Önök, uraim, azt képzeli, hogy ami most Németországban lejátszódik, a kultúrát, a civilizációt fenyegeti, hogy vadak hordája veszélyezteti itt általában az emberiség ideáljait; én viszont azt kérdelem önöktől válaszul — voltaképpen, hogy képzeli el önök a történelem munkáját? Azt hiszik talán, a történelem elsősorban elegáns francia fürdőhelyeken dolgozik? Hogyan látják például a XII. századot, ezt az átmeneti kort a román és a gótikus életérzés között? Gondolják, hogy azt a művészek úgy beszéltek meg egymás közt? Azt hiszik, annak az országnak az északi részén, amelynek déli felében írogatnák most önök, egy új építészeti stílust gondolt ki valaki? S szavaztak: körív, vagy csúcsív? S vitatkoztak az apsziszról: kerek legyen-e, vagy polygon?“ A gondolatsor önérzetes záradéka: „Ha a liberális éra történelmi szimbóluma egy nippel megrakott palota volt, a Tuileriák, a mienk egy szoros: Thermopylé“. (Gottfried Benn: *Der neue Staat und die Intellektuellen*, v. ö. az első rádióelőadást.)

II. A VISSZAHATÁS fentebbi szempontjaiban természetesen burkoltan már azok a célok és feladatok is adva vannak, amelyek elé az új Program a jövőre néző kor német irodalmát állítja. Annak a konzervatív irányú forradalmi folyamatnak monumentális mása lebeg a jövőre néző lelkek előtt, amely a német szellemi élet terében a nemzeti szocialista Németország megalakulásáig egy irodalmi gettó szűkebb keretei között pergett le. „Ahol eddig a népben gyökerező értékek és felfogások megvetése s egy alapjában még tisztességes életközösség erkölcsi intézményeinek tagadása divatozott, most olyan irodalom kell, amely jövőre néző magasztos hivatása tudatában a nép új életszerkezeteibe szervesen és önként illeszkedik; ahol eddig raff inált freudi elemzés, hiú lélektani önábrázolás s az emberi perverzítások ugyancsak sietős megértése és megbocsátása volt általános, olyan irodalomra van szükség, amely vállalja egy új férfias életstílus kemény törvényeit s át tudja érezni a sors követelő parancsát. És ahol eddig a pusztaság imádatára emeltek templomot s a szavakkal, mondatokkal és képekkel való üres játék számított költészetnek, ott most olyan irodalom kell, amely a metafizikai kötetlen felfüggeszhetetlen törvényein nyugszik s a formában csak testet lát, amelyet a lélek épít magának“. Az új irodalmi eszmény, amelyet e tömör fogalmazásában a legterjedelmesebb irodalmi reformirattól, H. Langenbucher: *Volkhafte Dichtung der Zeit* (Berlin, 1934) című könyve rögzít meg, íme a „nép“, az „erkölcs“, a „metafizika“ és az „új férfias életstílus“ összetevőiből adódik, amelyeknek nevében folyik egyébként is az átalakító munka a német élet minden vonalán.

„Nép“, „erkölcs“, „metafizika“ különben a Harmadik Birodalom frazeológiájában már-már rokonértelmű szavak: a faj, a vér, a nemzetegység jólléte morális elv, eszméje pedig világnézet is egyben az állam életében. A költő hivatása a nemzeti szocializmus e centrális élményének tolmácsolása volna: bekapcsolódni minden idegszálalval a nemzeti organizmus életébe s így hangot adni egy népi sorsközösség minden nyugtalanító kérdésének. Igazi nagy alkotók munkái-

nak mélyébe hatolva — olvassuk lépten-nyomon — mindenkor szemünkbe tűnnek a vérrel és földdel való örök összefüggések: Dürer alakjai nem élhettek egyebütt, csak német tájon. Minden igazi kultúra csak népi közösségekből hajthat ki; „artgemäss“ és „erdgebunden“ a két leggyakoribb jelző, amellyel az új Németország irodalmi eszményeit jellemzi. E tényből folyik, hogy a kultúra közügy s szinte azt mondhatnák, a kultúra minden munkása bizonyos értelemben közérdekű feladat megoldásán dolgozik. A hűség és felelősség tehát mint minden állami munkakört betöltő tisztviselőt, a költőt, a nép lelkének kifejezőjét és nevelőjét is köti. E megkötöttség pedig igazi költőnek terhes nem lehet. „Akit a Gondviselés arra szemelt ki, hogy népe lelkét kortársainak felfedezze, az szenved a ráneheződő kényszer mindenható hatalma alatt; az beszélni fog nyelvén, még ha a kor nem is érti vagy nem akarja érteni őt; s inkább vállal minden nyomorúságot, mintsem hogy egyetlen egyszer is hűtlen legyen a csillagzathoz, amely lélekben vezeti“. Így a birodalmi kancellár.

Az irodalom számára „a férfias életstílus“ parancsa a fenti gondolatsorhoz közvetlenül csatlakozik. A heroizmus, a hősi eszmény művészi axiómává fogalmazása aligha is maradhatna el a Harmadik Birodalom földjén, amely mint Európa új kollektív államalakulatai általában — az egyéntől a közösség érdekeinek szinte erejét meghaladó szolgálatát várja. A nemzeti szocializmus ez eszmény kultuszát azáltal mélyíti el s teszi sajátos színezetűvé, hogy a német faj legmélyebb karakterisztikumát s a német történelem uralkodó erkölcsi elvét látja benne. A népben gyökerező költészet így elválaszthatatlanná válik „a férfias életstílus“ gondolatától, „A költő feladata népe jellemét, ezt az életosztó végső igazságot felkutatni s ébren tartani népének tudatában“, olvassuk erre vonatkozólag. „A német költő, aki oly néphez tartozik, amelynek történelme boldog és boldogtalan napjaiban egyaránt annyira a hősi élet talajából sarjadt, kutassa, szemléltesse művészi módon s idézze népének eleven öntudatába a német lélek hősi alapvonásait. Ne feledjük: a hősi gondolat a hatalom forrása a német történelemben s a hatalom itt legmélyebb lényegében nem más népek feletti uralmat jelent, hanem uralmat önmagunk egyéni és közösségi sorsunk felett“. (V. ö. a „Der heldische Gedanke in der deutschen Dichtung“ c. tanulmányt a Zeitschrift für deutsche Bildung IX. évfolyamának lapjain.) Hogy a nemzeti szocializmus irodalompolitikája a költészet ágai közül elsősorban a dráma fejlesztését szorgalmazza, ez a színpad tömeghatásával való számolás mellett a heroizmus általános irodalmi eszményében leli magyarázatát.

Az irodalmi programok sokasága meglehetősen egyöntetűen látja a fenti célkitűzésekből folyó veszedelmeket is. A költészettel szemben emelt, komoly világnézeti és erkölcsi igények mellett nem győzi hangsúlyozni, hogy a legértékesebb tartalom sem számíthat művészetnek, ha nem művész formateremtő keze alkotta. Amíg a régi l'art pour l'art-irodalom a forma egyoldalú túlbecsülésével, az irodalmi dilettantizmus viszont a formai szempontok hasonlóan egyoldalú elhanyagolásával követ el merényletet az igazi művészet ellen.

Szintén kártékony irányt képvisel a program-iratok szerint a nemzeti szocializmus irodalmi népiségének külsőséges értelmezése is, amely a mozgalom lényegét annak külső kifejezéseivel, szimbolikájával és formális megnyilatkozásaival téveszti össze. „Valamely alkotás nem akkor lesz népi és nemzeti“, olvassuk, „ha minden lapján ennyiszor meg ennyiszor bukkan fel a ‚nemzeti, ‚földszagú‘ vagy ‚ős‘-kifejezés a maga valamennyi buja összetételében, nem is ha a nemzeti szocializmus vezéreinek pályáját és küzdelmeit a bosszankodásig kite-regeti, vagy ha hősei horogkeresztet és barna inget hordanak. Mindez csak jelképek, emberek, értékek profanizálására vezethet, amelyek szentek nekünk s amelyeket épp ezért szeretnénk biztonságban tudni a durva értelmetlenség érintése elől. Az igazi művész áhítata nem ‚beszél‘ olyan dolgokról, amelyek elmondhatatlanok, hanem ‚alakít‘. A szépséget és harmóniát nem a szószátyárság, hanem az alakítás tudja velünk közölni“. (Langenbucher.) A nemzeti szocialista párt irodalmi ellenőrző bizottsága újabban szabályos imprimatur bevezetésével kísérti meg a tudományos és propaganda irodalom szellemi elszíntelenedését megakadályozni, amivel az irodalmi tömegprodukciónak fenyeget. Szövege: „Ez irat kiadása ellen a német nemzeti szocialista párt nem tesz kifogást“. (Gegen die Herausgabe dieser Schrift werden seitens der NSDAP keine Bedenken erhoben.)

III. A HARMADIK BIRODALOM szervei közül, amelyekkel a vázolt programot megvalósítani igyekeznek, különös figyelemre keltő tarthat számot: a német költő-akadémia (Deutsche Akademie der Dichtung) és a birodalmi kultúr-kamara (Reichskulturkammer) — amaz mint a nemzeti alapokon nyugvó szépirodalom legtekintélyesebb képviselőinek reprezentatív testületé, ez mint a kultúra valamennyi munkását magába ölelő állami szervezet.

A német költő-akadémia kialakulásában a német föld felett feszülő szellemi erők egyensúlyváltása rendkívül szemléletesen tükröződik. Alapjait a porosz költő-akadémiának (Preussische Dichterkademie), mint a porosz művész-akadémia irodalmi szakosztályának (Sektion für Dichtkunst an der Preussischen Akademie der Künste) létesítésével 1926 őszén már a weimari Németország megveti, amiben az azóta elhalálozott s nálunk is jól ismert porosz kultuszminiszter, Becker játszott elhatározó szerepet. Az akadémia eszméje természetesen több százéves múltra tekinthet vissza, állandó szorgalmazása a német irodalmi élet roppant szétszórtságából és differenciáltságából magyarázható, a liberalizmus éveiben azonban nem juthatott el a megvalósulásig: inkább állandó viták középpontja volt. Ellenfelei közé nem kisebb egyéniségek számíthatnak, mint F. Paulsen, a filozófus és Th. Mommsen, a történettudós, akiknek nevéhez fűződik az akadémiaellenes érvek legpregnansabb megfogalmazása. „A német nyelv és irodalom mint vadon erdő tenyészett s én így szeretem és nem hiszem, hogy kertszerűen gondozva nagyobbá és szebbé tehetnők“, írja az előbbi, mint az irodalmi szabadság szószólója; az utóbbi viszont az akadémiának helyhez kötöttségéből következő lokális jellegétől óv, amelynél fogva ilyen intézmény „csak szárnyaszegett“ lehet s kultágjainak a statisztika szerep-

nél többet juttatni nem tud: „Berlin nem fővárosa a német művészeknek, mint Párizs az irodalmi Franciaországnak“. (V. ö. Jahrbuch der Sektion für Dichtkunst, 1929. 8. 1.) E hosszú múltra tekintő okoskodásokban a porosz költő-akadémia körül kibontakozott egész harc csirájában adva van.

Ami az irodalmi szabadságot érintő aggodalmakat illeti, a porosz akadémia ezekre a weimari évek folyamán méltatlannak bizonyult. Rendes tagjai, akiket a Thomas Mann, Hermann Stehr, Ludwig Fulda és Amo Holz személyéből alakult bizottság választott: Georg Kaiser, Bernhard Kellermann, Oskar Loerke, Walter von Molo, Wilhelm von Scholz és Eduard Stucken — nagyrészt a német irodalom szabadelvű szárnyához tartoznak s a szakosztály első nyilvános megnyilatkozása, mint azt a nemzeti szocializmus szemére is veti, a szennyirodalom ellen készült törvénytervezet ellen az írói szuverénítás nevében való tiltakozás volt. Annál jogosultabbnak tetszett az aggodalom a másik irányban, amely egy bizonyos helyi klikk, a berlini írók túlsúlyra jutásától tartott az akadémia keretében. A fentebb már idézett E. E. G. Kolbenheyer, az akadémia kültagja, 1930-ban az új tagválasztó ülés küszöbén mozgalmat indít, hogy „körünkben a néptől sajátosan németnek írzett művészet époly mértékben legyen képviselve, mint a nemzetközi típusú művészet már képviselve van“ s utalt arra, hogy „a német nép soha több joggal nem várhatta, hogy újjáépülésének nehéz óráiban írói is támogassák.“ E mozgalom teljesen negatív eredménnyel, a berlini „nyugatos szellem“ (westlerische Geistigkeit) további előretörésével jár. Kolbenheyer jelöltjei: von Münchhausen, Jakob Schaffner, Paul Emst, Friedrich Blunck és Hans Grimm helyett Theodor Däubler, Alfred Döblin, Leonhard Frank, Alfred Mombert, Fritz von Unruh jutnak akadémiai tagsághoz, mire Kolbenheyer s a vele konzolidáris kisebbség lemond. Az ügyvel kapcsolatban került az akadémia elnöki székébe a szélsőségesen baloldali Heinrich Mann. Az adott politikai helyzetben ezzel a porosz költő-akadémia sorsa meg volt pecsételve.

A nemzeti szocialista forradalom előtörésével az intézmény arca teljesen átalakul: Döblin, Frank, Fulda, Kaiser, Kellermann, Heinrich és Thomas Mann, Mombert, Unruh, Wassermann, Werfel kiválik s helyükre 1933 tavaszán a szakosztály felterjesztésére a Harmadik Birodalom kultuszminisztere, Rust, a nemzeti gondolatban mélyebben gyökerező írók egész sorát hívja meg. A konzervatív szárny előretörését nevek felsorolásával jellemezni lehetetlen: a nemzetközi érdeklődés számára éppen különlegesen német jellegük folytán sokkal kevésbé hozzáférhetők, mint a jobb külföldi összeköttetésekkel is rendelkező liberális szárny írói. A német irodalmi életben azonban korántsem ismeretlen nevek, hogy csak néhányra hivatkozzunk, Hans Johst, Friedrich Blunck, Beumelburg, Hans Grimm, E. E. G. Kolbenheyer, Emil Strauss vagy von Münchhausen neve, akik az újjáalakult akadémia vezető tisztségeit töltik be. A tagok kicserélődése mellett az intézmény életének egy nemkevésbé jelentős mozzanata a totális állam irodalmi egységét juttatja kifejezésre: a szakosztály a porosz művész-akadémia keretei közt megmaradva, magát az egész birodalomra illetékesnek (reichszuständig) nyilatkoztatta ki s ezzel kapcsolatban a német költő-akadémia (Deutsche Akademie der Dichtung) nevet vette fel. Feladatát ma a fõntebb körvonalazott irodalmi programra szorgalmazásában látja.

Amíg a költő-akadémia páréves történetével a német szellemi élet korszakváltását illusztrálja, a birodalmi kultúrkamara abba a hatalmas

arányú szervező munkába nyújt bepillantást, amely a Harmadik Birodalomban az államegység gondolatának megvalósítására napjainkban folyik. A régi Németország a kultúra birodalmából csak egy szűkebb területet — elsősorban az iskolák, főiskolák, egyetemek, múzeumok ügyét — rendelte alá az államhatalomnak. Az új Németország a kultúr-tényezők nemzeti felelősségét hangoztatva s az egész német életet a „nemzeti szocialista világnézet“ szellemével törekedve áthatni, egyetlen hatalmas szervezetben fogja át a német kultúra valamennyi síkját. Ilyen irányú törekvését már a birodalmi népfelvilágosítási és propagandaügyi minisztérium (Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda) felállítása is sejteti, amely egy 1933 június 30-án kibocsátott rendelet szerint „illetékes a nemzetre való szellemi ráhatásoknak, az állam, a kultúra és a gazdaság javára történő toborzásnak, a bel- és külföldi nyilvánosság ezekről való tájékoztatásának s az e célokat szolgáló összes intézmények kormányzásának feladatait illetőleg“. Az 1933 szeptember 22-i kelettel kiadott birodalmi kultúrkamara-törvény (Reichskulturkammergesetz) a fenti kezdeményezésen épít tovább „megbízva és felhatalmazva a birodalmi népfelvilágosítási és propagandaügyi minisztert, hogy a feladatkörébe vágó tevékenységi ágak hozzátartozóit nyilvános jogú testületekben fogja össze“ (1. §.), j/ell-állítva a birodalmi irodalmi, sajtó-, rádió-, színház-, zene- és képzőművészed kamarát“ (2. §.), amelyek a birodalmi filmkamarával együtt „a birodalmi kultúrkamarát alkotják, amely a birodalmi népfelvilágosítási és propagandaügyi miniszter felügyelete alatt áll és Berlinben székel“ (3. §.). E rendelkezéssel a kultúra többi munkakörével együtt az irodalmi élet is állami felügyelet (Aufsicht) alá köül. (Reichsgesetzblatt I. 661. 1.)

A törvény végrehajtásáról szóló rendelet két legfontosabb, a kultúrmunkát végző egyéneket s így az írókat is legszemélyesebben érintő intézkedését a kamarai tagságról szóló második fejezet foglalja magában. A rendelet ugyanis a legszélesebb körben kötelezővé teszi a kamarai tagságot. „Aki a kultúrjavak létrehozásában, reprodukálásában (Wiedergabe), szellemi vagy technikai kidolgozásában, terjesztésében, fenn-tartásában, árusításában vagy annak közvetítésében résztvesz, köteles azon kamarai egység tagja lenni, amely tevékenységére nézve illetékes“. (4. §.) így a birodalmi kultúrkamarának módja nyílik a szó leg-tágabb értelmében vett szellemi munkásság teljes beszerzésére — lévén a kamarai tagság a szellemi munka további folytatásának alapfel-tétele. A rendelet azonban a birodalmi kultúrkamara kisebb egységeit, az alkamarákat (Einzelkammern) a kamarai tagság megtagadásának, illetve megvonásának jogával is felruházza, „ha a rendelkezésre álló tények igazolják, hogy a szóbanforgó személy a tevékenysége folyta-tásához szükséges megbízhatósággal és képességgel nem rendelkezik“. (10. §.) Ezzel az egyéni kultúrmunka alárendelt helyzete az állam-hatalommal szemben teljessé válik. K. F. Schrieber, a kamara-törvény s a vele kapcsolatos intézkedések legalaposabb magyarázója szerint (v. ö. Die Reichskulturkammer, Berlin, 1934. című művét) ez az alá-rendeltség csak a káros erők távoltartását s az értékesek támogatását jelenti, mégpedig a nemzeti közösséggel szemben kötelező felelősség

mértéke szerint; egyébként „az új államnak nem feladata s nem is áll szándékában, felülről, hatalmi szóval rendelni el egy új kultúrát. Kultúrát csinálni lehetetlenség — sajátos belső törvényei szerint szervezenő az ki a népiség talajából“.

E magyarázat ellenére meg kell állapítanunk, hogy a birodalmi kultúrkamara alkotmánya tág teret nyújt a felsőbb beavatkozásnak s erősen központosított elnöke a birodalmi propagandaügyi miniszter, aki mellett az egyes alkamarák elnökei foglalnak helyet a birodalmi kultúratanácsban (Reichskulturrat). Az egyes alkamarák elnökeit a birodalmi kultúrkamara elnöke nevezi ki, valamint az ezek oldalán működő elnöki tanács tagjait is. Az alkamarák szakegyesületekre vagy szaktestületekre tagozódnak a bennük felölelt működési ágak szerint. Amint a birodalmi kultúrkamara szabályzatát annak elnöke hozza, úgy az alkamarákét az illető alkamara elnöke, de a birodalmi kamara elnökének jóváhagyásával. Az alkamarákba foglalt szaktestületek e szabályzatokhoz, a kamara-törvényhez s a rávonatkozó rendeletekhez alkalmazkodni kötelesek, intézkedéseikhez az alkamarai elnök hozzájárulása szükséges, aki a szaktestületek elnökeinek és üzletvezetőinek eltávolítását, illetve beiktatását követelheti. A birodalmi kultúrkamara elnöke az alkamara döntéseit hatálytalaníthatja s a szóbanforgó ügyben önállóan határozhat. Ugyanő szabja meg a birodalmi kultúrkamara költségvetését s hagyja jóvá az alkamarák saját elnökük készítette költségvetés-terveit. A kamara hatóságainak rendelkezéseit szükség esetén a rendőri hatóságok hajtják végre. Ilyen módon az állami beavatkozás számára szabad az út a kultúra valamennyi terepén s a Führer-elv a szellem birodalmában is érvényesül.

IV. AMI A NEMZETI SZOCIALISTA Németország irodalmi gyakorlatát illeti, e téren a rendelkezésünkre álló alkotások alig minősíthetők egyébnek szerény kezdeményeknél. Általában az a tipikus szellemiség, amely a Harmadik Birodalom hivatalos álláspontját is áthatja, az új Németország irodalmi tematikáját aránylag szűk körre korlátozza. „A harcon kívül“, olvassuk erre vonatkozólag, „amely a forradalmat közvetlen győzelemre segítette, ott van a német élet azon nagy kérdéseinek sora, amelyeknek megoldására e harc megindult, amelyek tehát tágabb értelemben egészen a nemzeti szocializmus által meghatározott új német életmozgalom körébe vágnak. Hogy néhány példát is idézzünk, utaljunk csak a munkaszolgálatra, a német térhiány problémájára, amellyel telepítési mozgalmunk és Kelet felé fordulásunk szorosan összefügg, a parasztsághoz való visszatérés gondolatára, amely a nagyváros kérdésszövedékének megoldását is lehetővé teszi, a mélyreható társadalmi átrétegződésre s a német nép vele kapcsolatos új életrendjére, vagy végül a bennünket különösen nagy mértékben foglalkoztató vér- és fajkérdésre, amelynek irodalmi feldolgozására a legerősebb teremtő erő sem lehet elégséges“ (Hellmuth Langesbucher; *Nationalsozialistische Dichtung*, Berlin, 1935.) A nemzeti szocialista Németország adekvát irodalmi kifejezőjének valóban elsősorban az itt adott tárgykört érintő alkotások számíthatnak. E tematika azonban annyira gyakorlatias jellegű s a prózai mindennapok

körébe vágó, hogy komoly költői értékesítése egyelőre súlyos akadályokba ütközik.

Azok a beszámolók, amelyek eddig a nemzeti szocializmus Németországának szépirodalmáról készültek, legkevésbé sem zárkoznak el a fentebb jelzett tények számontartásával. „Sajnos“, hangzik a panasz, „egészen megdöbbentő a dilettánsok nagy száma, akik tömeges felléptükkel az igazi költészet szüzi forrásait igen könnyen kimeríthetik“. Az új német regényirodalom egyik méltató) a szerint a regényírás ma az „irodalom előtti fokon“ stagnál — háborús emlékiratok s a forradalom harcos napjainak kisebb-nagyobb formakészséggel való epikus feldolgozásai helyettesítik az igazi szépirodalmi alkotásokat. „Ein Trupp SA „Die Strasse zu Hitler“, „SA-Kamerad Tonne“, „Die SA erobert Berlin“, „Marsch nach Berlin“, „Zweimal Neunter November“, „Rotmord“, „Sieg-Heil SA!“, „Der Tag des Ariers“, „Der Emigrant“ — ez emlékirat- és „regény“-dmek jellemezhetik az irodalmi tömegtermelés irányát. A nemzeti szocialista párt imprimaturjával ellátott s a Reichstelle zur Förderung des deutschen Schrifttums lektorátusának vezetőjétől származó irat szerint azonban „a forradalom élményének epikai alakítására eddig tett kísérletek közül még egyik sem sikerült a költészet színvonalára emelkednie“. (Hellmuth Langenbacher fentidézett könyve, 25. 1.) E fejlett önkritikával írott könyv az inter arma süent Musae tételének egy korszerű alkalmazásával az irodalom negatív jelenségeicrt irodalmon kívüli okokra hárítja a felelősséget: „Regények nem születhettek a lövészárookban s nem születhettek a forradalom politikai harcaiban sem — vagy ha igen, úgy csak olyanok által, akiknek a küzdelemben nem sok részük volt.“

A mennyiségi termelés túltengése a minőségi rovására hasonlóan feltűnő a dráma területén is, amelynek fejlesztésére, mint mondtuk, a Harmadik Birodalom különös gondot fordít. A hősi eszmény, amelynek szolgálatára az irodalmat az új Németország szellemi programja elkötelezi, továbbá a színpad sajátos struktúrája, amelynél fogva azzal tömeghatás tekintetében egyéb irodalmi ágak nem versenyezhetnek, a drámaírás e kiváltságos helyzetét teljesen érthetővé teszik. Azok a szellemi áramlatok és irányok, amelyek ilyen körülmények között a német színpadot ostromolják, Wolf Braumüller, az egyik állami színház lektora szerint, akinek hivatásánál fogva szerzők és kiadók kéziratain át módjában áll a drámaírás forrásviszonyait ismerni, elsősorban szintén tematikailag jelentkeznek. Sajnos, állapítja meg, ha vannak is formai tekintetben figyelemreméltó alkotások a mai drámai termékek sorában — elképesztően nagy számban inkább a konjunktúra-szellem, mintsem igazi művészi tehetség bizonyítékai.

„Egy ideje, úgylátszik, az a beszéd járja“, olvassuk e rendkívül jellemző sorokat, „hogy olyan daraboknak, amelyekben SA-csapatok vonulnak, fel — szegényeknek többnyire el kell nézniök a koncepció gondolatszegénységét csak úgy, mint az alakítás kopottasságát — nem sok reményük lehet az elfogadásra. Ennek ellenére is még mindig a darabok egész légiója tesz rá kísérletet, hogy homályos definíciók és cselekmények kiagyálásával a nemzeti szocializmust a színpadról korszerűen proklamálja. Különösen a paraszti milieuban játszó darabok

(lásd ehhez a regényirodalom párhuzamait!) nem mulaszthatják el a nemzeti szocialista közösség számára a vezércikkek tudákos frázisaival „lelkeket alakítani“. Nem is számítva e darabok többnyire ijesztő hosszúságát, csaknem mindig a legjámborabb bárányokká lesznek bennük a legragadozóbb farkasok s önkéntelenül merül fel bennünk a gondolat, hogy a szerzőnek saját hirtelen, „gleichschaltolása“ szállt drámailag a fejébe. Megindító egyszerűséggel és gyermeki naivsággal peregnék le előttünk a szívek és elvek átalakulásai — s az ember mint öreg náci már-már ellenszenves kezd lenni magának.

E drámaíró-válfaj második legkedvesebb tárgya: egy-egy, a jelen korpépe felé mutató történelmi személyen tenni erőszakot. Ebben az irányban ma is Nagy Frigyes tartja a rekordot s úgylátszik, nincs már egyetlen anekdota sem a jó öreg porosz királyról, amelyet a három usque öt felvonásosak ki ne lúgoztak volna. A történetek nyelvi szépségét az epigonok páthosza adja s csaknem mindig szerepet kapnak bennük a lakajok és egyéb udvari népség, akik oly mély filozófiai képzettséggel rendelkeznek, hogy nyugodtan s egyenrangú felek gyanánt állíthatók szembe minden idők legnagyobb német gondolkodóival. Ha ezek között még egy dajka is akad, úgy számíthatsz rá, hogy látnoki tehetségével már iksz évvel előbb felfedezte a csecsemőben az állam jövőendő első emberét. További kedvelt történelmi alakok Johann Philipp Palm, Ferdinand von Schill s mások a szabadságháború korából. Valószínűleg csak Johst alkotása magyarázza, hogy Schlageterrel szemben ez írók több respektussal vannak.

A mai drámaírók harmadik vadászterülete a „germán élkör.. Amit a szegény Eddának a misztikus magyarázatoktól és agyonjavítgatásoktól szenvednie kell, már a szellemi erőszaktétellel határos. Az ember rendszerint már nem is ismeri ki magát az istenek és hősök genealógiai viszonyaiban — s rajtuk kívül ott vannak még a jelképes alakok is a personae dramatis listáján: az öreg Ember, a Fehér Asszony, a Fehér Lovag, a Sötét Alak, a Rab s titokzatosan végigkísértének az egész drámán, mindvégig tele homályosnál homályosabb igazságokkal, amelyek lehetőleg szökezdő betűrímeiben (oh, jaj, milyen rímeiben!) lapokon át Ömlenek és mennydörögnek. A dialogizált Edda ugyanis drámának számít.

Hogy Siegfried e litániából ki nem maradhat, nyilvánvaló. E genre legtöbb képviselője szerint különben a Nibelungok dráma-trilógiájának költője, Hebbel, a gyengeelműség prototípusa volt. Általában úgy látszik, sok szerző a német szellem hőseinek tiszteletét mint nemzeti szocialistához méltatlan érzést küszöböli ki magából. Mert nemcsak Hebbelt, — Shakespeare-t és Schillert sem kímélik az „átdolgozások.. Kleisthez a jelek szerint nincs bizalmuk a plagiátoroknak. S hogy elkélne mégis egy Kleist a mi korunkban is!“ (Die dramatische Produktion der Gegenwart. Die neue Literatur 1934. 437. 1.)

E kemény, s ismételjük, hivatalos állami szervek részéről elhangzott kritikák azonban meghajlanak egy drámai alkotás előtt, amelyben a Harmadik Birodalom a maga szépirodalmi tevékenységének csúcspontját látja s ez a „Schlageter“, Hanns Johst-nak, a költő-akadémia elnökének tollából. A négyfelvonásos dráma hőse Albert Schlageter, a németországi francia megszállás ellen tüntető szerény csapat vezetőalakja, akit 1923 május 26-án a francia haditörvényszék halálos ítélete alapján s a német állam tiltakozó szava nélkül kivégeztek. A darab teljesen a „nemzeti heroizmus“, az „új férfias életstílus“ fogalomkörében mozog. Főalakjai nyers, kemény, egyéniségek, akiknek jellemét a háború viharai alakították ki s akik a weimari Németország atmoszférájában, erkölcsi háttér nélkül is vállalkoznak a németiség erkölcsi méltóságának és katonás erényeinek képviselőire. Schlageter elmélyült felelősségtudatában a fők szerepét játssza körükben, amíg egy tábornok ismerősével folytatott vitában meg nem győződik arról, hogy társaival nincsenek egyedül: csak egy szikra hiányzik a rezsím nyomása alatt is élő nemzeti lelkiismeret fellobbantására. Tragikuma e beszélgetésen

fordul meg, amelyet, mint az egész fojtott levegőjű darabot Johst ügyes dialektikával s rutinos rendezői készséggel bonyolítja.

ÍME AZ IRÁNY, amelyben a mai Németország irodalmának jövőre kibontakozását keresi. Lírájának hasonló áttekintése egyelőre megoldhatatlan feladat — azok a kemény, „te“ alakú, inkább fülnek, mint szemnek írt versek: ébresztők, riadók, indulók, szózatok, amelyekben él, szétszórtan húzódnak meg folyóiratok, antológiák s csak egy-két esetben önálló kötetek lapjain. Bizonyára az „új férfias életstílus“ jegyében áll e költészet is, mint az epikus és drámai kísérletek: „Dichter muss in Reih und Glied wie Soldaten wandern“ — olvassuk Hans Schwarz egyik versében.

Ismételjük: az új Németország irodalmi indulásait a gyakorlat síkján eddig csak szerény kezdetek jelzik. A Harmadik Birodalom ezekkel szemben, hogy úgy mondjuk, hivatalosan az elsőséget annak a nem exponáltan nemzeti szocialista, de mélyen a nemzeti gondolat talajából sarjadt s már a weimari Németország korában kialakult iránynak adja, amelyet a költő-akadémia íróinak munkássága képvisel. Jellemző e tekintetben a mai Németország legtöbbet olvasott könyvének,“ Hans Grimm: Volk ohne Raum című regényének sorsa, amely 1926-ban jelent meg s azóta mintegy 260.000 példányban kelt el. E könyv a megélhetési tér hiányában gyarmatokba szorult németység háborús kálváriáját mutatja be s hőstét, Cornelius Friebottot, e szenvedések által vezeteti a marxizmus útvesztőiből a nemzeti eszme szolgálatába. Idézzük itt szerzőjének elégedetlen sorait: „Jól tudom, mennyit érek és mit jelent ez a könyv. Mégis, az elismerések ellenére sem vagyok kibékülve munkám sorsával. Nem vagyok vele kibékülve, mert úgy látom, ezt a könyvet pártkönyvvé tették. Pedig én nem annak szántam; nem ez volt az én rendeltetésem s nem erre hívtam a kegyelem s végül nem is vállaltam volna a belétemetett fáradtságot, sem elismerésért, sem pénzért. Merte könyv szenvedélyesen keresett célja a szintézis volt.“ (Hans Grimm: Der Schriftsteller und die Zeit, München, 1931.) Hans Grimméhez hasonlóan vallja magáénak a Harmadik Birodalom Stefan George, Paul Ernst, Carossa, Emil Strauss s a többi komoly értékek költészetét.

Mennyiben fog sikerülni az új Németország irodalmának a kor gátlásait leküzdeni s a szó teljes értelmében vett szépirodalmat produkálnia — a jövő titka. Bizonyos, hogy a művészi alkotás nélkülözhetetlen élményszerűségével szemben a zsúfolt programútok, az alakító munka individuális jellegével szemben a kitzűzött kollektív célok egyelőre komoly gátlásokat jelentenek. A nemzeti szocialista Németország e részben is reménnyel telve s a jelen feladatainak megoldását bizalommal várja a jövőtől. A birodalmi propagandaügyi miniszter szavai: „A mi új korszakunk sajtó vajúdásaiból fog megszületni egyszer az örök zseni, aki által majd korunk az elragadó művészi kifejezést is megkapja. Szabad ezt remélnünk és kívánnunk és jogunk van rá, hogy várjuk alázattal.“ S miként Hitler a legutóbbi nürnbergi pártnapon kijelentette: amíg ez a nagy zseni meg nem jelenik, meg fognak elégedni a német szellem eddigi nagy alkotásaival.